

destekli bir sarnıç bulunur. Edirnekapı Khorra Manastırı, Zeyrek Pantepoptes Manastırı'nın da aynı tipte sarnıçları vardır. Bu tipteki bir başka yapı Sarayburnu Mangana Sarayı içinde, bir diğeri Çağaloğlu Cemal Nadir sokağındadır. Sultanahmet Meydanı'nda Hipodrom'un güney bölümündeki kavisli kısmın altındaki mekânlar da sarnıca dönüştürülmüştür.

Sur dışındaki Bizans sarnıçlarından Galata'da Kanser Araştırma Merkezi'nin bulunduğu yerdeki IV-V. yüzyıllara ait sarnıç yok edilmiştir. Baltalımanlı'daki bir manastıra ait olması muhtemel sarnıç 28,40 x 15,20 m. boyutlarında dikdörtgen planlı bir yapıydı. Beylerbeyi, Kadıköy, Merdivenköy, Pendik ve Bayramoğlu'nda Bizans sarnıçları vardır. Sur içindeki imparatorluk saraylarının yanı sıra Küçükçekmece, Bakırköy, Fenerbahçe, Küçükyalı (Brias), Samandıra sayfiye saraylarında da mutlaka sarnıç vardı. Aynı şekilde kale içleri, ileri karakol durumundaki hisarların hepsinde sarnıçlar tesis edilmesine, bu noktalar seçilirken istihkâmın stratejik konumunun yanı sıra su kaynağının bulunduğu yerde kurulmasına özen gösterilirdi.

İstanbul'da Bizans sarnıçlarının bir kısmı şehir Osmanlılar'ın eline geçmeden âtil duruma gelmiş, bir kısmı bağ bahçe olmuştu. Fetih sonrası bunlardan kısmen yararlanılmıştır. Çünkü sağlam durumdaki kullanılabilir sarnıçların sayısı azdı ve birçoğu sağlık açısından sakıncalıydı. Bu sarnıçlardan bir kısmı onarılmadan, bir kısmı tamir edilerek kullanılmıştır. Aslı görevine uygun biçimde yararlanılan sarnıçlar, üzerine inşa edildikleri konutların su deposu olmuştur. Binbirdirek Sarnıcı'nın üzerine XV. yüzyılda Tayyazâde Konağı, XVII. yüzyılda Fazlı Paşa Konağı yapılmıştır. Çirçir'deki Atpazarı Sarnıcı da bir alt yapıydı. Fatih Büyüktoklukçu Yokuşu Sarnıcı'nın üzerine Râşid Efendi Konağı inşa edilmiştir. Karagümrük'te İpekbodrumu Sarnıcı'nın üzerinde 1919 Selmatomruk yangınında yanan Cin Ali Köşkü bulunuyordu. Bazı cami ve mescidlerin de Bizans sarnıçları üzerine inşa edildiği görülür. Bunlardan biri Etmeydanı'ndaki Orta Camii'dir. Fatih'te Kambur Mustafa Paşa Camii (Yayla Camii), aynı şekilde Mahzen-i Kebir denilen sarnıcın üzerine Bağdat Valisi Mustafa Paşa tarafından XVII. yüzyıl ortasında yapılmıştır. Bazilika Sarnıcı'nın üzerine Fâtih Sultan Mehmed devrinde Şatırbaşı Mehmed Ağa Üskübiye Mescidi'ni inşa ettirmiş, XIX. yüzyılın ortalarında Sahafılar Şeyhîzâde Esad Efendi'nin konağıyla kütüphanesi yapılmıştır.

Bir kısmı iplikçi atölyesi veya yorgancı olarak kullanılan içi boş durumdaki sarnıçlar yaz mevsiminde serin bir çalışma mekânıydı ve ipek ipliğinin kurumadan bükülmesi için uygun bir ortam oluştururdu. İçinde XV-XIX. yüzyıllar arasında su olmayan Binbirdirek Sarnıcı yanında Nuruosmaniye Sarnıcı, Sultanselim'de Sakızağacı Sarnıcı, İpekbodrumu Sarnıcı, Soğukçeşme Sokağı Sarnıcı ile Kızlar Hamamı yanındaki sarnıç da atölye halinde kullanılmıştır. Binbirdirek Sarnıcı'nın yakınındaki Pulkheria Sarnıcı'ndan XX. yüzyılın başına kadar dökümhâne olarak yararlanılmış, Fâtih Camii yakınındaki sarnıcın içine 200 adet saraç dükânı yapılmıştır. Binbirdirek Sarnıcı 2002 yılından beri müze, kültür etkinliklerinin gerçekleştirildiği bir mekân ve lokanta şeklinde kullanılmaktadır. Şerefiye Sarnıcı 1991'de onarıp 1992'de müze olarak ziyarete açılmıştır. Myraleon Manastırı Sarnıcı 1993 yılında alışveriş merkezi yapılmıştır. Yerebatan Sarnıcı 1985-1987 yılları arasında restore edilmiş olup 1988'den beri müze olarak kullanılmaktadır.

Açık sarnıçların Türk döneminde değişik maksatlarla kullanıldığı bilinir. Sultanselim'deki Çukurbostan (Aspar Sarnıcı) adından anlaşıldığı gibi ekili alan olmuş, zamanla içinde küçük bir mahalle oluşmuş, yakın bir zamanda semt pazarı olarak kullanılmıştır. Yine yakın zamana kadar bostan olarak kullanılan Fildamı Sarnıcı şimdi kültür merkezidir. Aetios Sarnıcı da önce bostan olarak değerlendirilmiş olup 1962'den beri stadyum (Vefa-Karagümrük Stadi) olarak kullanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

P. Gyllius, *İstanbul'un Tarihi Eserleri* (trc. Erendiz Özbayoğlu), İstanbul 1997, s. 22, 95, 118, 172, 190; Ali Saim Ülgen - Halim Baki Kunter, *Fatih Camii ve Bizans Sarnıcı*, İstanbul 1939; R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1950, s.

198-205; Özkan Ertuğrul, *İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi* (doktora tezi, 1989), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul 1989, s. 187-240, rs. 237-346, lv. 7-16; Nedret Bayraktar, "İstanbul'un Bizans Sarnıçları Hakkında Bir Osmanlı Arşiv Belgesi", *Semavi Eyice Armağanı: İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, s. 109-119; a.mlf., "Bizans Sarnıçlarının Türk Devrindeki Durumları Hakkında", *TTOK Belleteri*, sy. 358 (1990), s. 34-37; Burhan Oğuz, *Bizans'tan Günümüze İstanbul Suları*, İstanbul 1998, s. 14-28; Aziz Ogan, "İstanbul'un Kadim Bodrum ve Sarnıçlarından Birçoğunun Göreceği Hizmetler", *YT, IX/86* (1940), s. 69-72; Nezih Fıratlı-Erdem Yücel, "Some Unknown Byzantine Cistern of Istanbul", *TTOK Belleteri*, sy. 120 (1952), s. 23-26; Nezih Fıratlı, "Boğaziçi'nde Bir Bizans Sarnıcı", *YT, IX/86* (1940), s. 11-13; Erdem Yücel, "İstanbul'da Bizans Sarnıçları", *Arkeoloji*, XXXVI/325, İstanbul 1967, s. 16-20; XXXVI/326 (1967), s. 62-66; Ergon Ataçeri, "İstanbul'da Yeni Bulunan Birkaç Bizans Su Sarnıcı", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, sy. 6, İstanbul 1965, s. 69-74; Tülay Ergil, "Fildamı Bakırköy'deki Açık Bizans Sarnıcı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII/2, Ankara 1968, s. 91-99; a.mlf. - Gülay Tiğrel, "Atpazarı Sarnıcı", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sy. 6-7, İstanbul 1979, s. 28-32; Ülkü Altınoluk, "Binbirdirek Sarnıcı ve Buraya Önerilebilecek Çağdaş Bir İşlev", *TT, V/29* (1986), s. 9-11; Nezih Başgelen, "İstanbul Sarnıçları ve Yeni Uygulamalar", *TÜRSAB Turizm Dergisi*, sy. 63, İstanbul 1987, s. 19-22; Semavi Eyice, "İstanbul'un Bizans Su Tesisleri", *STAD, II/5* (1989), s. 3-14; a.mlf., "Sarnıçlar", *DBİst.A*, VI, 469-472.

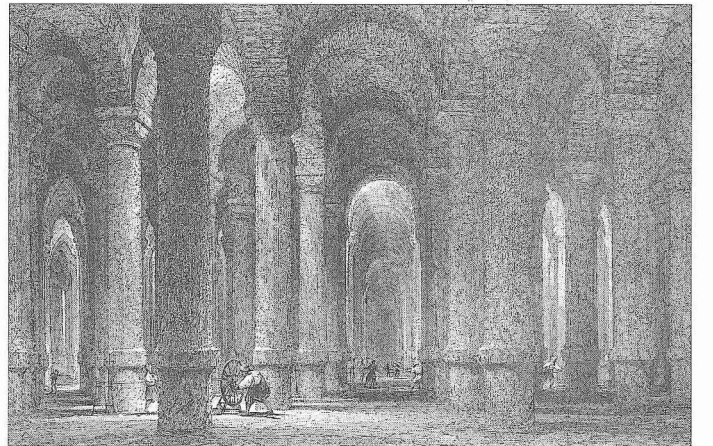
ENİS KARAKAYA

SARRAFLIK

Sözlükte "altını gümüş karşılığında satmak" anlamındaki **sarf** kökünden türeyen **sarrâf** bu işi yapan kimseyi ifade eder. Sarraf karşılığında **sayraf**, **sayrafi** ve **nak-kâd** gibi kelimeler de kullanılmaktadır. Önceleri Irak bölgesinde sarraflara Himyerî dilinden alınma **şaşkale** adı veriliyordu.

Paranın icadından önce insanlar altın ve gümüşü külçe halinde kullanırlardı. Altın

Thomas Allom tarafından XIX. yüzyılın ilk yansında yapılan ve Binbirdirek Sarnıcı içinde çalışan ipek işçilerini gösteren gravür (R. Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London 1839, I, lv. 6)

ve gümüş paraların ağırlıklarına göre değerlendirildiği ve itibarı kıymetlerine bakılmadığı da olmuştur. Eski Mezopotamya medeniyetlerinden beri altın ve gümüş satışında arpa tanesi ölçü birimi kabul edilmiştir. Hammurabi kanunlarında yapılan işler, kira veya alım satım işlerinde kaç arpa tanesi ağırlığı gümüş ödeneceği belirtilmektedir (Tosun – Yalvaç, s. 210-211). Eski Ahid’de alışverişlerde gümüş tartmaktan söz edilir (Yeremya, 32/9). Hz. Peygamber’in, satın aldığı elbise karşılığında ödediği dirhemlerin vezân tarafından tartılmasını istediği bilinmektedir (*Müşned*, IV, 352; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 7). O dönemde çarşılarda sarraflar gibi dirhem ve dinarları tartan vezânların da bulunduğu ve yaptıkları iş karşılığında ücret aldıkları anlaşılmaktadır (bk. Abdülhay el-Kettânî, II, 171, 265-266). Sarraflar altın ve gümüşün saflık derecesini, hangi karşılığa teka-bül ettiğini iyi bilen ve bunları hassas terazilerde tartıp değişimini yapan, bunun için belirli bir ücret alan kimselerdi. Hadis ilminde mevzû olanla sahih olanı ayırmak amacıyla hadisin bu ilmin erbabına arzı altın ve gümüşün sarraflara arzına benzetilmiştir (İbn Ebû Hâtim, II, 21). Türkçe’de iyi insanın veya kıymetli bir şeyin değerini herkesin anlayamayacağını ifade etmek için söylenen, “Altının değerini sarraf bilir” sözü darbimesel olmuştur. Sarrafların çokça buldukları yerler para değişiminin veya bozdurulmasının gerektiği çarşı pazarlarla sık ziyaret edilen yerler veya gümrüklerdi. Farklı coğrafyalardan insanların toplandığı Kudüs’te sarrafların tezgâhlarını Mescid-i Aksâ’nın içine kadar soktukları anlaşılmaktadır. Yeni Ahid’de, Hz. İsa’nın Allah’ın mâbedine girdiği ve burada alışveriş yapanları dışarı attığı, sarrafların masalarını devirdiği ve paralarını döktüğü kaydedilmektedir (Matta, 21/12; Markos, 11/15; Yuhanna, 2/14, 15).

Sarraflık hakların korunması için dikkat gerektiren, hilesi, istismarı fazlaca olabilen bir meslektir. Bu sebeple bazı hadislerde mesleğini dürüst şekilde yapmayan sarraflar uyarılmış, âhirette Allah’a ihanetle suçlanacakları bildirilen birkaç meslek erbabı arasında yer alacakları (Deylemî, I, 256) ve ateşle cezalandırılacakları (Münzirî, III, 7) haber verilmiştir. Cevberî, *el-Muhtâr fi keşfi’l-esrâr* adlı eserinde sarrafların yaptıkları hilelere dair bir bölüm ayırmıştır. Meselâ yüzüğünde doğal mıkna-tis taşı bulunan ve onunla teraziye etkileyerek müşteri aleyhine oynayan bir sarraftan, muhtesip tarafından ayarlanıp mühürlenmiş ağırlıkların açılıp daha ağır veya

hafif hale getirilmesinden, civa kullanarak altının ayarının nasıl bozulduğundan söz eder (vr. 99^b-102^b). Ahmed b. Abdümelik el-Endelüsî de sarrafları meşrû olmayan yollardan sakındırmak amacıyla *el-Bâhir fi’l-ḥiyel ve’ş-ş’a’beze* adıyla bir kitap yazmıştır.

Resûl-i Ekrem Medine’ye geldiği sırada sarraflık ve kuyumculuk işleriyle daha çok yahudiler uğraşıyordu. Hz. Ömer halife olunca valilere mektup göndererek hristiyan ve yahudilerin kasaplık ve sarraflık yapmalarının yasaklanmasını istemiştir (Sahnûn, I, 542); bunun sebebi faizle iş görmelelerinden kaynaklanmaktaydı (Şâtîbî, II, 274). İslâm coğrafyasının büyük bölümünde faizli işlemlerden sakınmanın güçlüğü sebebiyle olmalı müslümanlar sarraflıktan uzak dururken genellikle gayri müslimler ve bilhassa yahudiler sarraflıkla uğraşmayı sürdürmüştür.

Kaynaklarda Abbâsiler dönemine yeni sikke darbi sırasında sarrafların da görev aldığı belirtilmektedir. 632’de (1234-35) Müstansır-Billâh bozuk altın dinarlar yerine yeni gümüş dirhemler darbettirdiğinde vezirle birlikte valiler, tâcirler ve sarraflar da hazır bulunmuştur (Süyûtî, s. 462; ayrıca bk. CEHBEZ).

Fıkıhta, kıymetli madenlerin ve paraların birbiriyle değişimi konusu geniş şekilde ele alındığı gibi sarrafların ellerindeki malların devamlı değişimi sebebiyle zekât için gereken, üzerinden bir yıl geçme şartının gerçekleşip gerçekleşmediği hususu da tartışma konusu olmuştur (bk. SARF; ZEKÂT).

BİBLİYOGRAFYA :

Müşned, IV, 352; Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 542; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, II, 21; Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me’sûri’l-ḥitâb* (nşr. Ebû Hâcer Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1406/1986, I, 256; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXV, 186; Münzirî, *et-Terğîb ve’t-terhîb* (nşr. İbrâhim Şemseddin), Beyrut 1917, III, 7; Cevberî, *el-Muhtâr fi keşfi’l-esrâr*, Süleymaniye Ktp., Karacelebîzâde, nr. 253, vr. 99^b-102^b; Ali b. Muhammed el-Huzâî, *Tahrîcû’d-delâilâtî’s-sem’iyye* (nşr. Ahmed M. Ebû Selâme), Kahire 1401/1980, s. 706-707; İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-İ’tisâm*, Kahire 1332, II, 274; Kalkaşendî, *Şub-ḥu’l-a’sâ* (Şemseddin), V, 460; *Tecrid Tercemesi*, VI, 358; Süyûtî, *Târîhu’l-ḥulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 462; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 371-372; Mebrure Tosun – Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara 1989, s. 210-211; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü’l-idârîyye* (Özel), II, 171, 265-267; Abdullah Saeed, “Sarrâf”, *El² Suppl.* (İng.), s. 710-711; Hasan el-Bâşâ, “eş-Şayrafe”, *el-Mevsû’atü’l-İslâmiyye-tü’l-âmmeh*, Kahire 1422/2001, s. 897, 898.

Osmanlı Dönemi. Osmanlılar’da sarraflarla ilgili bilgilere XV. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Değişik isimde ve ayar-da yerli ve yabancı pek çok paranın kullanılması bunlar arasında fiyat farkı oluşturmuş, bu da para alıp satmayı ve aralarındaki farktan yararlanmayı meslek haline getiren aracı bir grubu, sarrafları ortaya çıkarmıştır. Bunlar, daha ziyade Bizans’tan kalan Venedik ve Cenevizli tüccarların yerli azınlıklarla evlenmesi neticesinde oluşan ve Levanten diye adlandırılan zümre ile Rum, yahudi ve Ermeni gibi yerli tebaadan müteşekkildi. Sarraflar İstanbul’da ve taşrada ticaretin canlı olduğu şehirlerde faaliyet gösterirdi. İlk dönemlerde faaliyet alanları para ve değerli maden alım satımında yoğunlaşırken zamanla malî sistemin ayrılmaz bir parçası durumuna geldiler. Fâtih Sultan Mehmed döneminden XVIII. yüzyıla kadar Rum ve yahudilerin sarraflık mesleğinde ön planda olduğu görüldü. XVIII ve XIX. yüzyıllarda İstanbul’daki sarrafların hemen tamamı gayri müslimdi ve yaklaşık % 85’i Ermeni’ydi. Kahire gibi yerlerde ise bu esnaf arasında müslümanlara da rastlanabilmekteydi.

Sarraflar değişik paraları alıp satmanın yanında para nakli ve muhafazası, gayri menkul alım satımına aracılık etme, devlet adamlarının finans işlerini yürütme, onlara borç verme, çeşitli kişi ve kurumların (para vakıfları ve eytâm idareleri) paralarını işletme, 1760’lardan itibaren özellikle savaş yıllarında kısa vadeli borçlarla hazineyi finanse etme gibi fonksiyonları yerine getirirdi. Bunların dışında en önemli işlev alanlarından biri mukâtaaların emaneten işletilmesi ve iltizam uygulamasıydı. Bilhassa emaneten işletilen mukâtaalarda her bir mukâtaa için bir sarrafin tayin edilmesi zorunluydu. Sarraf tayini mukâtaa emininin teklifi, darphâne nâzırının onayı ve padişahın beratıyla olur, sarraf, hem mukâtaa eminine hem de özellikle maden mukâtaalarında görevli olan ustalara ihtiyaçları olan sermayeyi verir ve hasat mevsiminden sonra hesap görülürdü.

Sarrafların en etkili olduğu alan iltizam sistemiydi. Bu sistemde belli bir mukâtaanın vergilendirilmesi, bir ile üç yıl arasında değişebilen bir zaman dilimi için kâr ve zararı kendisine ait olmak üzere fiyatı müzayede ile belirlenen bir bedel karşılığında mültezime devredilir, mültezim bedelin bir kısmını peşin olarak hazineye yatırır. Bu peşinat ve geri kalan taksitler genelde sarraflar tarafından ödenirdi. 1695 yılından sonra mukâtaaların kaydıhayat şartıyla ihale edilmesi sarrafların iltizam sek-